

Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom

Velki, Tena

Source / Izvornik: **Psihologijske teme, 2012, 21, 29 - 60**

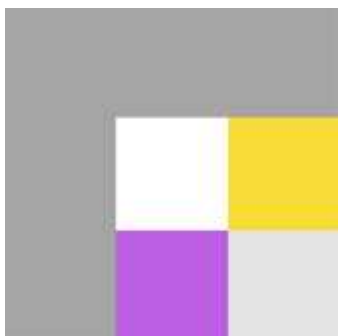
Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:141:611764>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[FOOZOS Repository - Repository of the Faculty of Education](#)

Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom

Tena Velki

Učiteljski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Sažetak

O nasilju među djecom govorimo kada jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti. U posljednjih 20-ak godina istraživanja su se u ovom području usmjerila na brojne rizične i zaštitne čimbenike za razvoj nasilja među djecom. Ekološki pristup u razvoju normalnog i patološkog ponašanja i doživljavanja uzima u obzir karakteristike okruženja u kojem dijete živi, ali i specifične načine na koji ti čimbenici djeluju i oblikuju jedan drugoga u funkciji razvoja (Vulić-Prtorić, 2001). Polazeći od navedenog pristupa možemo govoriti o četiri skupine čimbenika koje utječu na razvoj nasilja među djecom: intrapersonalni (biološke, psihološke i genetske osobine djeteta), obiteljske i druge bliske veze, škola i zajednica, te kultura i mediji. Jedan od najvažnijih čimbenika za razvoj nasilja među djecom je obitelj u kojoj dijete odrasta jer je ona primarni izvor podrške i učenja. Olweus (1998) je u svojim istraživanjima utvrdio da roditeljski odgoj i uvjeti u kojima dijete odrasta imaju veliku ulogu u razvoju nasilja među djecom. Istraživanja su pokazala da postoji niz obiteljskih čimbenika značajnih za pojavu nasilja među djecom (Olweus, 1998; Orpinas i Horne, 2006), koje možemo podijeliti u tri skupine: 1) roditeljska ponašanja; 2) roditeljska agresivnost; 3) zanemarivanje djeteta. Kombinacija navedenih višestrukih rizičnih čimbenika najbolje predviđa dugoročni razvoj agresivnog i nasilnog ponašanja u djece. Kada obitelj, koja je primarni socijalizacijski agens, predstavlja model nasilnog ponašanja, djeca takvo nasilno ponašanje uče te ga prenose i u druge životne situacije i okolinu u kojoj odrastaju. Poznavajući navedene rizične čimbenike i njihovo djelovanje možemo se usmjeriti na izradu intervencijskih programa koji bi ciljano bili usmjereni na mijenjanje roditeljskog ponašanja i razvoj pozitivnog roditeljstva te bi tako spriječili i razvoj nasilja među djecom.

Ključne riječi: obitelj, nasilno ponašanje među djecom, rizični čimbenici

Uvod

Nasilje među djecom (međuvršnjačko nasilje ili *bullying*) definira se kao oblik agresivnoga ponašanja u kojem postoji nesrazmjer moći između djeteta nasilnika i djeteta žrtve gdje nasilnik ima veću moć (Rigby, 2002). Takvo je ponašanje neopravdano, učestalo se ponavlja, žrtva agresije ga doživljava kao okrutno dok nasilnik uživa u njemu. To je složena pojava, ne postoji jedan razlog koji bi objasnio zašto su neka djeca nasilna prema drugoj, dok su druga djeca žrtve takvog ponašanja. Stoga je pojavu nasilja među djecom nužno istraživati u okviru teorija agresivnosti i dosadašnjih spoznaja na tom području.

Mnogobrojne teorije koje se bave funkcioniranjem obitelji pokušale se objasniti na koji način obitelj utječe na pojavu nasilnog ponašanja među djecom. Teorija privrženosti (Bowlby, 1969) pretpostavlja razvoj unutarnjega radnog modela odnosa u djeteta. Odnos djeteta i skrbnika/roditelja razvija se s obzirom na kvalitetu rane interakcije između skrbnika/roditelja i djeteta. Iz toga prvog odnosa dijete stvara mentalnu reprezentaciju svog odnosa s drugima. Svoja prva iskustva prenosi i na sljedeće odnose tijekom života i ponaša se u skladu sa svojim očekivanjima. Ovaj model uvjetuje očekivanja koja osoba kasnije ima u odnosu na samog sebe i druge. Privrženost oblikuju roditeljevi/skrbnikovi odgovori na djetetove potrebe i traženje pažnje. Ako su roditelji brižni, pažljivi, pružaju djetetu ljubav i znaju odgovoriti na njegove potrebe, dijete će razviti sigurni obrazac privrženosti, imat će povjerenja u ljude oko sebe i znat će kako postupati u novim situacijama. Nasuprot tome, ako roditelji nisu dosljedni i ne odgovaraju na djetetove potrebe te mu ne pružaju dovoljno pažnje i ljubavi, dijete će razviti nesigurni obrazac privrženosti. Djeca s nesigurnim obrascem privrženosti ne snalaze se u novim situacijama koje im predstavljaju neugodu i stres, a u traženju se pažnje od strane skrbnika/roditelja često koriste nasilnim ponašanjem. Ona mogu iskazivati izbjegavajuće ili ambivalentno ponašanje prema roditelju (Ainsworth, Blehar, Waters i Wall, 1978). Djeca s izbjegavajućim obrascem privrženosti, koju karakterizira iskustvo neodgovarajuće, neresponsivne i nesenzitivne roditeljske brige, u novim situacijama i stanju uznemirenosti izbjegavaju roditelje/skrbnike te općenito slabo razmjenjuju emocije s roditeljima. Djeca s ambivalentnom (ponekad se naziva i anksioznom) privrženošću, isključivo zbog nedosljedne brige roditelja/skrbnika, u novim se situacijama lako uznemire, ne može ih se lako utješiti i smiriti te su vrlo često zabrinuta kretanjima roditelja/skrbnika tako da ih stalno prate. Novija istraživanja pokazuju da postoji još jedan oblik nesigurne privrženosti, a to je dezorganizirana privrženost (Nickerson i Nagle, 2004). Ovaj je tip privrženosti karakterističan za zlostavljanu djecu. Kod njih ne postoji organiziran obrazac privrženosti, u novim situacijama su zbunjena, uznemirena, anksiozna te pokazuju različita kontradiktorna privržena ponašanja. Djeca s nesigurnim obrascem privrženosti češće su uključena u nasilna ponašanja (Perry, Hodges i Egan, 2001). Teorija se obiteljskih sustava (Klever, 2005; Prest i Protinsky, 1993) temelji na tri pretpostavke: 1) obrasci odnosa su naučeni unutar

obitelji i prenose se kroz generacije; 2) trenutno individualno i obiteljsko ponašanje je rezultat tih naučenih obrazaca odnosa i 3) obiteljski sustav je homeostatičan, što znači da promjene u jednom djelu sustava utječu na cijeli sustav. Obitelj je zasebna cjelina koja se sastoji od različitih odnosa i interakcija njezinih članova. Karakterizira je diferencijacija, tj. ravnoteža između individualnosti i povezanosti s ostalim članovima obitelji, kohezivnost, odnosno pozitivni i podržavajući odnosi unutar obitelji te autonomija, koja se odnosi na samostalno donošenje odluka i neovisno djelovanje. Problemi koji se javljaju nikad nisu konceptualizirani kao problemi pojedinca, nego oni predstavljaju disfunkciju obitelji kao cjeline. Kada se pojavi konflikt unutar bilo kojeg obiteljskog podsustava (npr. konflikt roditelj-dijete ili konflikti između roditelja), i ostali su obiteljski sustavi te emocionalna klima pogođeni tim konfliktima (Ingoldsby, Shaw i Garcia, 2001). Postoji li više konflikata u različitim obiteljskim podsustavima, veća je vjerojatnost da će se i dijete nasilno ponašati. Teorija socijalnog učenja (Bandura, 1973) pretpostavlja kako djeca uče modeliranjem ponašanja drugih te potkrjepljivanjem tih ponašanja. Djeca unutar obitelji promatraju ponašanja odraslih i druge djece. Ako su u obiteljima učestali konflikti, svađe i nasilje, dijete uči da je to prikladan način ponašanja i prenosi ga u druge situacije (Olweus, 1994). Također, odobravanje i potkrjepljivanje agresivnog ponašanja u obitelji šalje djetetu poruku da nasiljem može postići cilj. Modeliranje ponašanja ima središnju ulogu i u teoriji prisile (Patterson, 1982). Prema ovoj teoriji roditelji nesvjesno potkrjepljuju djetetova agresivna i nepoželjna ponašanja, a zatim ih prestrogo kažnjavaju primjenjujući prisilu. Na taj se način stvara zatvoreni krug prisile, a dijete uči da će ako dovoljno uporno odbija nešto napraviti, na kraju dobiti što želi. Osim toga, promatrajući roditelje kako ga kažnjavaju, dijete uči da negativnim ponašanjima, odnosno agresijom i prisilom, može doći do nagrade i postići cilj. Ipak su djeca češće u ovaj zatvoreni krug prisile uvučena zajedno s braćom/sestrama, nego roditeljima. Potkrjepljenje koje dobivaju za negativna ponašanja osigurava da se dijete kontinuirano nastavlja ponašati na isti način. Ova djeca zapravo "treniraju" nasilno ponašanje u obitelji.

Međutim, sve opisane teorije uzimaju u obzir samo neke aspekte obiteljskoga života i funkcioniranja, a također ne pridaju dovoljnu važnost ostalim kontekstualnim čimbenicima koji su se pokazali kao značajni za razumijevanje problematike nasilnoga ponašanja među djecom. Za razliku od njih integrativne teorije uzimaju u obzir veći broj čimbenika koji pridonose pojavi nasilnoga i agresivnog ponašanja. Tako nastaju kompleksniji i sveobuhvatniji integrativni modeli agresivnoga ponašanja koji pokušavaju u cijelosti objasniti složenost agresivnog ponašanja. Bronfenbrennerov je ekološki model ljudskoga razvoja (1986, 1995) primjer integrativne teorije koja objašnjava razvoj agresivnoga i nasilnog ponašanja djeteta te nam pomaže u razumijevanju utjecaja različitih konteksta unutar kojih dijete odrasta na njegov razvoj. Ovaj nam model nudi holistički pogled na problem nasilja i viktimizacije. Ekološki je model potaknuo niz istraživanja bihevioralnih, psiholoških i bioloških karakteristika pojedinaca, ali i

interakcija između pojedinca i njegove okoline te interakcije između konteksta na različitim razinama (Swearer, 2002; Vulić-Prtorić, 2001). Ekološki je pristup ljudskom ponašanju proširen i na istraživanja nasilja među djecom (Barboza i sur., 2009; Bowes i sur., 2009; Espelage i Swearer, 2004; Khoury-Kassabri, Benbenishty, Astor i Zeira, 2004; Lee, 2009, 2011; Swearer, 2002; Trentacosta, Hyde, Shaw i Cheong, 2009). Ova su istraživanja dala podršku hipotezi kako su nasilje i viktimizacija pod recipročnim utjecajem pojedinaca, obitelji, vršnjaka, škole, zajednice i društva. U centru se ekološkoga modela nalazi pojedinac koji na različite načine može biti uključen u nasilje među djecom: kao nasilnik, žrtva, provokativna žrtva ili promatrač. Pojedinac je neodvojivi dio sustava i aktivno djeluje unutar sustava. Individualni čimbenici, odnosno psihološke i biološke karakteristike, utječu na koji će način pojedinac sudjelovati u nasilju (Espelage i Swearer, 2004). Mikrosustav se odnosi na djetetove interakcije s drugima te uključuje i reakcije drugih na nasilje među djecom. On izravno utječe na djetetov razvoj pa tako i na nasilje i viktimizaciju, a najčešće se odnosi na utjecaj obitelji, škole i vršnjaka. Međusobne interakcije mikrosustava tvore mezosustav, koji također izravno utječe na razvoj nasilja i viktimizacije (Swearer, Espelage, Vaillancourt i Hymel, 2010). U kontekstu nasilja među djecom najčešće se proučavaju interakcije obiteljskog i školskog te obiteljskog i vršnjačkog sustava (Espelage i Swearer, 2004). Distalne utjecaje na razvoj nasilja i viktimizacije imaju mediji i zajednica (egzosustav) te državna politika i kultura (makrosustav), koji kao udaljeniji sustavi, imaju neizravan utjecaj djelujući preko nižih razina sustava. Na svakoj razini sustava mogu djelovati različiti rizični i zaštitni čimbenici vezani uz pojavu nasilja među djecom. U Tablici 1. nalazi se pregled najčešćih rizičnih i zaštitnih čimbenika kod pojave nasilja među djecom (Cook, Williams, Guerra, Kim i Sadek, 2010; Espelage i Swearer, 2004; Jimerson, Swearer i Espelage, 2009; Orpinas i Horne, 2006).

Posljednjih su se 20-ak godina brojna istraživanja bavila pitanjem uloge obitelji u pojavi nasilnoga ponašnja među djecom (Ahmed i Braithwaite, 2004; Baldry i Farrington, 2000; Barboza i sur., 2009; Bowers, Smith i Binney, 1994; Bowes i sur., 2009; Cenkseven Önder i Yurtal, 2008; Čudina-Obradović i Obradović, 1999; Dauvergne i Johnson, 2001; Espelage i Swearer, 2004; Nation, Vieno, Perkins i Santinello, 2008; Olweus, 1998; Perren i Hornung, 2005; Rigby, 2002; Smokowski i Holland Kopasz, 2005; Stevens, De Bourdeaudhuij i Van Oost, 2002). Većina se istraživača slaže da je uloga obitelji jedan od najvažnijih čimbenika koji utječu na pojavu nasilja među djecom, iako i ostali čimbenici imaju velik utjecaj. Gotovo sva djeca odrastaju unutar obitelji, a obitelj je prva okolina u kojoj stječu iskustvo odnosa s drugima, kao i primarni izvor podrške i učenja. U obitelji dijete uči što očekivati u odnosima s drugima, usvaja interpersonalne vještine te njihovu primjenu u socijalnim interakcijama. Stoga obitelj igra veliku ulogu u razvoju kako nasilnika tako i žrtava međuvršnjačkoga nasilja. Olweus (1998) je među prvim utvrdio da roditeljski odgoj i uvjeti u kojima dijete odrasta imaju veliku ulogu u razvoju nasilja

Tablica 1. *Rizični i zaštitni čimbenici za pojavu nasilja među djecom*

RIZIČNI ČIMBENICI	ZAŠTITNI ČIMBENICI
INTRAPERSONALNA RAZINA	
DIJETE KOJE: • je muškoga spola • je u adolescenciji • dobiva loše ocjene u školi • često bježi s nastave • ne osjeća pripadnost školi • ima nizak stupanj empatije • je često ljuto • ima visoku samoeфикаsnost za agresiju • očekuje uspjeh i ne očekuje negativne posljedice kada se koristi agresijom • pozitivno vrednuje ishode agresije • ima vjerovanja koja podržavaju agresiju • pripisuje agresiju drugima kad je u stvarnosti nema • ima nadprosječno visoko samopoštovanje • nedostaju mu vještine rješavanja problema ili ima visoko razvijene socijalne vještine manipulacije drugima • pokazuje i druga visoko rizična ponašanja (zloporaba alkohola i droge, nošenje oružja, članstvo u bandama) • ima dijagnosticiran hiperaktivni poremećaj ili poteškoće u učenju • ima internalizirane ili eksternalizirane poremećaje	DIJETE KOJE: • je ženskoga spola • je starije dobi • dobiva dobre ocjene u školi, predano je učenju i motivirano za školu, čita iz zadovoljstva • je vezano uz školu i sudjeluje u školskim aktivnostima • ima razvijenu empatiju • ima razvijene pozitivne emocije posebice u odnosima s drugima • pokazuje pozitivne vrijednosti poput iskrenosti, prijateljstva, mira i poštovanja • je socijalno kompetentno (posjeduje dobro razvijene vještine rješavanja problema mirnim putem, orijentirano je na cilj, stvara prijateljstva) • uživa u druženje s djecom iz različitih kultura • ima pozitivan identitet, uključujući visoko samopoštovanje, osjećaj svrhovitosti života, pozitivno viđenje budućnosti • konstruktivno provodi vrijeme
OBITELJ	
RODITELJI ILI SKRBNICI KOJI: • imaju autoritaran stil odgoja • slabo razvijaju kohezivnost unutar obitelji • imaju neravnotežu moći, gdje je otac moćniji • izoliraju obitelj, posebice su majke izolirane • imaju negativan odnos s djetetom • imaju slabu komunikaciju s djetetom • imaju nedostatne verbalne vještine rješavanja problema • ne nadgledaju dijete • ne postavljaju granice i nema posljedica za negativna ponašanja djeteta • emocionalno su nedostupni, hladni, odbijaju dijete • imaju pretjeranu psihološku kontrolu nad djetetom • ne pružaju dovoljno podrške djetetu, posebice emocionalne	RODITELJI ILI SKRBNICI KOJI: • imaju autoritativan stil odgoja • osiguravaju ravnopravnost odnosa • osiguravaju kohezivnost obitelji • osiguravaju djetetovo pravo na mišljenje • su brižni i puni ljubavi, emocionalno topli i dostupni • imaju pozitivnu komunikaciju s djetetom • aktivno nadgledaju dijete • uspostavljaju ponašajnu kontrolu nad djetetom • imaju razvijene vještine rješavanja problema • postavljaju jasna pravila i posljedice za negativna ponašanja • su primjereni modeli za rješavanje sukoba, staloženi i kontroliraju situacije sukoba • su uključeni u djetetove školske, ali i izvanškolske aktivnosti (druženje s vršnjacima, hobiji djeteta, sportske i umjetničke aktivnosti djeteta)

Tablica 1. - *Nastavak*

• permissivni su prema djetetovom iskazivanju agresivnosti • podupiru nasilje • pokazuju visok stupanj agresivnosti, uključujući nasilje među partnerima • zlostavljaju dijete • koriste oštru disciplinu u odgoju i tjelesno kažnjavanje • zanemaruju dijete imaju razvijenu nesigurnu privrženost s djetetom	• pružaju djetetu dovoljno podrške • imaju zajedničke aktivnosti s djetetom • imaju razvijenu sigurnu privrženost s djetetom
VRŠNJACI	
VRŠNJACI KOJI: • su agresivni i delikventnoga ponašanja • popularni i prihvaćeni od strane vršnjaka • puše, piju alkohol ili konzumiraju drogu • imaju loš školski uspjeh i bježe iz škole	VRŠNJACI KOJI: • su pozitivni i brižni • uživaju u školskom radu
ŠKOLSKO OKRUŽENJE	
ŠKOLA KOJA: • ima negativnu klimu • ne potiče pozitivan odnos između nastavnika i učenika • ima nedostatak nadzora • nema politiku protiv nasilja među djecom • dopušta nasilna ponašanja odraslih nad učenicima • ima nastavnike koji ne pružaju socijalnu podršku djeci te nisu dovoljno uključeni u djetetov život unutar škole • ima nastavnike koji ne uključuju jednako svu djecu u razredne aktivnosti • ima nastavnike koji su hladni i ne odgovaraju na djetetove potrebe • ima nastavnike koji nisu u stanju brzo i efikasno reagirati kod pojave nasilja • ima kažnjavajući disciplinski sustav • ne surađuje s roditeljima	ŠKOLA KOJA: • ima pozitivnu klimu • potiče pozitivne odnose između nastavnika i učenika • dobro nadzire sve aktivnosti učenika • ima jasnu politiku protiv nasilja među djecom • njeguje izvrsnost u učenju • daje priliku djeci kojoj je potrebna pomoć u školskim aktivnostima • daje priliku za smisleno sudjelovanje u školskim aktivnostima • ima nastavnike koji su topli i odgovaraju na djetetove potrebe • ima nastavnike koji znaju brzo i primjereno reagirati u situacijama sukoba • ima visoka očekivanja za sve učenike
DISTALNI UTJECAJI: ZAJEDNICA, KULTURA I MEDIJI	
ZAJEDNICA KOJA IMA VISOKU RAZINU NASILJA: • zajednica s visokom stopom kriminaliteta • lak pristup vatrenom oružju • siromaštvo • kultura koja podržava nasilje • mediji koji prikazuju puno nasilja • pristup internetu koji nije pod nadzorom	ZAJEDNICA KOJA CIJENI MLADE LJUDE, EDUKACIJU I MIRNO RJEŠAVANJE SUKOBA: • zajednica omogućuje aktivnosti za djecu i mlade koje su pod nadzorom • policija u zajednici orijentirana je na rješavanje problema • kultura veliča raznolikost • mediji su edukacijskoga karaktera

među djecom. Rizik za razvoj nasilja predstavljaju one obitelji u kojima roditelji imaju negativan odnos s djetetom, slabu komunikaciju, odbijaju dijete, ne nadgledaju ga, ne postavljaju granice i ne osiguravaju posljedice za negativna ponašanja djeteta. Osim toga, posebno su rizične obitelji koje pokazuju visok stupanj agresivnosti, uključujući nasilje među partnerima, zlostavljanje djeteta, strogu disciplinu te koje podupiru nasilje učeći dijete da je nasilno ponašanje normativno.

Slični su rezultati dobiveni u Hrvatskoj. U obiteljima izloženima stresu, uz prisutnost alkohola, zanemarivanja i zlostavljanja djece, vrlo je velika vjerojatnost pojave nasilnog ponašanja među djecom. Najvažniji čimbenik koji potiče ili štiti djecu od zlostavljanja je kvaliteta obitelji i obiteljskih odnosa (Ajduković i Pećnik, 1994; Buljan Flander i Ćosić, 2004; Čudina-Obradović i Obradović, 1995; Knezović i Buško, 2007; Kocijan-Hercigonja i Hercigonja-Novković, 2009; Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997).

Istraživanja su pokazala da postoje brojni rizični obiteljski čimbenici za pojavu nasilja među djecom (Cook, Williams, Guerra, Kim i Sadek, 2010; Jimerson i sur., 2009; Espelage i Swearer, 2004; Olweus, 1998; Orpinas i Horne, 2006). Veći se dio tih istraživanja usmjerio na roditeljske čimbenike vezane uz iskazivanje agresivnoga ponašanja jer upravo oni najviše doprinose pojavi nasilja među djecom. Ti se čimbenici istražuju više od 50 godina te je najveća suglasnosti autora oko dobivenih rezultata. Navedene čimbenike možemo svrstati u jednu od tri skupine: 1) roditeljska ponašanja; 2) roditeljska agresivnost; 3) zanemarivanje djeteta. Osim toga, postoje i drugi rizični obiteljski čimbenici koji se istražuju tek u novije vrijeme koje ćemo spomenuti radi boljeg upoznavanja uloge obitelji u pojavi nasilnoga ponašanja među djecom. Zbog lakšeg će se praćenja novijih istraživanja iz ovog područja koristiti jednaka podjela.

Roditeljska ponašanja

Kada govorimo o roditeljskim ponašanjima vezanim uz pojavu nasilja među djecom, istraživanja su pokazala postojanje brojnih čimbenika unutar ove skupine, npr. roditeljski odgoj, način komunikacije roditelja s djetetom, roditeljska disciplina i nadzor, sustav vrijednosti koji roditelj prenose na djecu i dr. (Cook, Williams, Guerra, Kim i Sadek, 2010; Espelage i Swearer, 2004). Većina je istraživanja upućivala na dva opća čimbenika koja objašnjavaju roditeljsko ponašanje (Orpinas i Horne, 2006). Prvi se odnosi na komunikaciju roditelj-dijete gdje loša komunikacija između roditelja i djeteta predstavlja čimbenik rizika za kasniju pojavu međuvršnjačkoga nasilja, dok se drugi odnosi na roditeljski način odgoja. Loeber i Hay (1997) pronalaze da slabi roditeljski nadzor, stroga i nekonzistentna roditeljska disciplina, roditeljsko odbijanje i neuključenost u odgoj i obrazovanje djeteta predstavljaju rizik za pojavu agresivnosti u djece.

Otvorena, učestala i primjerena komunikacija između roditelja i djeteta ključna je za normalan razvoj. Roditelji koji su pod stresom, zbog financijskih, bračnih ili drugih problema, često slabije komuniciraju sa svojom djecom. Sadržaj i način na koji roditelji komuniciraju s djetetom u vezi rizičnih ponašanja može imati i pozitivan i negativan utjecaj na djetetovo ponašanje. Ako roditelji razgovaraju s djetetom i tumače mu negativne posljedice različitih rizičnih ponašanja i ako ono aktivno sudjeluje u takvu razgovoru iznoseći vlastito mišljenje bez straha i propitujući roditelje o različitim utjecajima i posljedicama rizičnih ponašanja, takva komunikacija može biti zaštitni čimbenik za razvoj nasilnoga ponašanja. U nekim obiteljima roditelji ne razgovaraju s djecom o rizičnom ponašanju, npr. o zlouporabi alkohola i droge, seksualnom i delikventnom ponašanju (Berthold i Hoover, 2000). Štoviše, takvi roditelji često na neprikladan način kažnjavaju dijete za rizična ponašanja ne objašnjavajući što je loše napravilo, kako to ispraviti i što učiniti u takvoj situaciji. Djeca u takvim obiteljima ne uče nove prikladne načine ponašanja, a zbog neprimjerene kazne uče negativne načine rješavanja problema.

Patterson, Reid i Dishion (1992; Dishion, 1990; Patterson i Dishion, 1985) su u svojim istraživanjima pokazali kako pojedini članovi obitelji izravno uče djecu antisocijalnim aktivnostima time što nisu konzistentni u uporabi pozitivnoga potkrepljenja za prosocijalno ponašanje i učinkovitih kazni za neželjena ponašanja. Njihova su istraživanja pokazala kako roditelji i braća/sestre potkrepljuju djetetova negativna ponašanja tako što ih odobravaju, smiju se i obraćaju pozornost na njih, dok pozitivna ponašanja ignoriraju. Osim toga, djeca koja dolaze iz obitelji gdje nisu naučila pravilno komunicirati takav obrazac ponašanja prenose u školsko okruženje gdje njihov nedostatak komunikacijskih vještina predstavlja velik problem. Roditelji koji nisu jasno objasnili djetetu kako primjena nasilja i agresije nije prikladna niti u jednoj situaciji i koji vjeruju da je "napad najbolja obrana" predstavljaju još jedan rizični čimbenik za pojavu međuvršnjačkoga nasilja (Herrenkohl i sur., 2000; Orpinas, Murray i Kelder, 1999). U takvim su situacijama vrijednosti škole i zajednice u suprotnosti s obiteljskim vrijednostima pa je vrlo teško utjecati na takvo dijete u školskom okruženju. Iako roditelji koji govore djetetu da se treba obraniti kada ga netko napadne imaju dobre namjere (ne žele da njihova djeca budu žrtve), takva djeca često iz neopravdanih razloga vrše nasilje nad drugima. Često takvim roditeljima nedostaju vještine rješavanja problema pa im je vrlo teško poučavati i modelirati kod djeteta vještine koje sami ne posjeduju.

Nasilna djeca dolaze iz obitelji gdje ne postoji primjerena komunikacija, gdje roditelji uglavnom nameću svoju moć i mišljenje bez obrazloženja. Općenito su istraživanja pokazala da majke koje sugeriraju više prosocijalnih strategija kod rješavanja vršnjačkih provokacija i sukoba imaju manje nasilnu djecu, za razliku od majki koje sugeriraju više neutralnih i neprijateljskih strategija čija djeca onda pokazuju i više nasilnih ponašanja prema vršnjacima (Mize i Pettit, 1997; Nation i sur., 2008). Za dječake je pronađena povezanost između nasilnoga ponašanja i neprimjerene komunikacije unutar obitelji (Rigby, 2006). Slaba komunikacija

karakteristična je za obitelji nasilnika, ali je slično i u obiteljima djece žrtava međuvršnjačkoga nasilja. Ova djeca dolaze češće iz obitelji koje imaju povijest zlostavljanja djece, s razvijenom nesigurnom privrženosti, gdje se sukobi loše ili nikako ne rješavaju uslijed nedostatka verbalnih i svakodnevnih komunikacijskih vještina (Matsunaga, 2009; Perry, Perry i Kennedy, 1992).

Kvaliteta odnosa između roditelja i djeteta ima značajan utjecaj na razvoj agresivnosti u djece. Ako u odnosu roditelja i djeteta ima puno problema, nema dovoljno razumijevanja, prevladavaju hladni odnosi te je slaba komunikacija, dolazi do nazadovanja i propadanja kvalitete njihova odnosa. U takvoj situaciji dijete osjeća nedostatak razumijevanja i podrške od strane roditelja što dovodi do značajnoga porasta agresivnog ponašanja djeteta. Odnos između roditelja i djeteta najčešće je ispitivan različitim upitnicima roditeljskoga odgoja koji ispituju dvije dimenzije roditeljstva – roditeljsku toplinu (topli i hladni roditelji) i roditeljski nadzor (strogi i permisivni roditelji). Na temelju su ovih dimenzija još Hogan, Johnson i Elmer (1978) pokušali predvidjeti ishode različitih odgojnih stilova. Kombinacijom spomenutih dimenzija odredili su četiri stila odgoja koji dovode do različitih oblika ponašanja djece: 1) topli i strogi roditelji (autoritativni roditeljski stil); 2) topli i permisivni roditelji (popustljivi ili permisivni roditeljski stil); 3) hladni i strogi roditelji (autoritarni ili autokratski roditeljski stil); 4) hladni i permisivni roditelji (zanemarujući ili indiferentni roditeljski stil).

Istraživanja su roditeljskoga stila odgoja pokazala da je autoritaran roditeljski stil najbolji prediktor nasilnoga ponašanja u djeteta (Baldry i Farrington, 2000; Klarin, 2002). Autoritarni su roditelji hladni i strogi, beskompromisni, guše svaku inicijativu, spontanost i slobodu mišljenja, postavljaju visoke zahtjeve i očekuju da se dijete slijepo pridržava postavljenih pravila, vrlo često uz uporabu sile. Roditelji nisko na dimenziji topline nisu emocionalno osjetljivi za djetetove potrebe te pružaju malo emocionalne podrške, pažnje i zanimanja za dijete. Njihova su djeca češće agresivna, neposlušna s problemima u ponašanju (Palmer i Hollin, 2001). Olweus (1998) navodi da nedostatak topline i pažnje, osobito u najranijoj dobi, povećava vjerojatnost pojave kasnijega nasilničkog ponašanja i neprijateljstva prema drugima, osobito u dječaka. Posebno se značajnim prediktorom nasilnoga ponašanja djeteta pokazalo očevo odbacivanje. Osim nedostataka topline, istraživanja su pokazala da nedostatak roditeljskoga nadzora (mjera u kojoj roditelji nadgledaju i prate dijete te koliko su upoznati s djetetovim svakodnevnim aktivnostima), stroga disciplina, nedosljednost u odgojnim postupcima, roditeljsko neslaganje, odbijanje i slaba uključenost roditelja u djetetov život, dobri su prediktori agresivnoga ponašanja djece (Loeber i Hay, 1997; Knezović i Buško, 2007; Yahav, 2007). Osim toga, čak i kada su svjesni djetetove agresije, roditelji je često zanemaruju jer smatraju da je samo prolazna ili normalna osobito za dječake (McNamara i McNamara, 1997; Smokowski i Holland Kopasz, 2005). Roditelji koji nisu u stanju vršiti nadzor nad djecom, slabo ih kontroliraju, discipliniraju i usmjeravaju te nisu u stanju uspostaviti jasne granice za nasilna ponašanja prema

vršnjacima, braći i odraslima, tj. permissivni su prema iskazivanju agresije, imaju također djecu koja češće iskazuju nasilno ponašanje. Budući da roditelj ne kažnjava djetetovu agresiju, ono u svom repertoaru učvršćuje agresivne reakcije jer ne usvaja mehanizam inhibicije agresije. Nasilnici češće imaju roditelje koji su emocionalno hladni i odbijajući te depresivne majke kojima nedostaje emocionalne topline (Bowes i sur., 2009; Veenstra i sur., 2005). Istraživanja s provokativnim žrtvama nisu dala jednoznačne rezultate kao za nasilnu djecu. U obiteljima provokativnih žrtava prevladava indiferentan, a ponekad i autoritaran stil odgoja (Bowers i sur., 1994). Jednako kao nasilna djeca i provokativne žrtve imaju emocionalno hladne i često odbijajuće roditelje, za njih je karakteristično zanemarivanje te hostilnost majke (Bowes i sur., 2009; Veenstra i sur., 2005). U tim je obiteljima disciplina najčešće nedosljedna, a roditelji su permissivni prema agresivnom ponašanju (McNamara i McNamara, 1997; Smokowski i Holland Kopasz, 2005). Za djecu žrtve nasilnoga ponašanja karakterističan je indiferentan roditeljski stil (Baldry i Farrington, 2000; Klarin, 2002). Češće dolaze iz obitelji koje su kontrolirajuće i disciplinirajuće s viskom stupnjem hostilnosti i odbijanja (Ahmed i Braithwaite, 2004; Finnegan, Hodges i Perry, 1998; Shields i Cicchetti, 2001). Takva su djeca nesigurna i ne slažu se s članovima obitelji. Međutim, djeca žrtve nasilja imaju roditelje koji se i pretjerano zaštitnički ponašaju (Bowers i sur., 1994). Iako su roditelji općenito manje responzivni i podržavajući, za razliku od roditelja nasilne djece, češće su uključeni u školske aktivnosti. Pretjerana roditeljska uključenost u djetetov život također može biti problem. Generalno gledajući, djeca žrtve međuvršnjačkoga nasilja često dolaze iz prezaštitničkih obitelji jer uviđaju da im je dijete nesigurno i anksiozno. Posljedično, roditelji izbjegavaju sukobe jer vjeruju da se dijete nije u stanju s njima suočiti; izbjegavanjem sukoba ne uspijevaju naučiti dijete prikladnim vještinama njihova rješavanja (McNamara i McNamara, 1997; Smokowski i Holland Kopasz, 2005). Treba imati na umu da su istraživanja pokazala da tendencija pretjerane zaštite djeteta može biti uzrok, ali i posljedica nasilja među djecom (Olweus, 1998).

Istraživanja su pokazala (Barber, Stolz i Olsen, 2005; Bradford i Barber, 2005; Perry, i sur., 2001) još jednu dimenziju roditeljstva bitnu za pojavu nasilja među djecom. Roditelji skloni psihološkoj kontroli, odnosno ne dopuštanju autonomije u djetetovu razvoju, izlažu se riziku da će njihova djeca iskazivati nasilno ponašanje među vršnjacima (Barber, 1996, 2002; Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997). Visoka je roditeljska psihološka kontrola pronađena za žrtve nasilnoga ponašanja (Ladd i Ladd, 1998). Roditelji guše autonomiju djeteta, koje posljedično ne uspijeva razviti vještine asertivnosti i postaje idealna meta nasilnika.

Novija su istraživanja na našoj populaciji pokazala da je umjesto roditeljskih stilova možda bolja podjela na pozitivna (emocionalna toplina, disciplina kroz objašnjavanje razloga za postavljena pravila i dvosmjerna komunikacija) i negativna roditeljska ponašanja (emocionalna hladnoća, kritiziranje i strogo kažnjavanje) te popustljivost roditelja prema djetetu, posebice kada želimo zahvatiti

globalne tendencije roditeljskoga ponašanja i njihove potencijalne korelate (Brković, 2009; Kuterovac-Jagodić, Keresteš i Brković, 2007).

Iako su istraživanja dosljedno pokazala kako su roditeljski nadzor i toplina važni čimbenici u razvoju nasilnoga ponašanja, ostaje još dosta prostora za istraživanje utjecaja psihološke kontrole na razvoj nasilnoga ponašanja među djecom, kao i negativnih i pozitivnih roditeljskih ponašanja. Dok se ponašajna kontrola odnosi na pokušaje reguliranja djetetova ponašanja, posebice nepoželjnoga, i to najčešće određivanjem granica i pravila ponašanja, psihološka se kontrola odnosi na roditeljeve pokušaje kontroliranja djetetova psihološkog i emocionalnog svijeta na način koji onemogućava djetetovu psihološku nezavisnost i samostalnost (Keresteš, 2001). Istraživanja su pokazala povezanost slabe roditeljske ponašajne kontrole i eksternaliziranih problema u djeteta (npr. agresivnost, delikvencija, uporaba droge) te snažne psihološke kontrole i internaliziranih problema (npr. anksioznost i depresija) (Barber, Olsen i Shagle, 1994) koji su rizični za postajanje žrtvom nasilnoga ponašanja. Pozitivna roditeljska ponašanja karakterizira emocionalna toplina, disciplina kroz objašnjavanje razloga za postavljena pravila i dvosmjerna komunikacija, dok negativna karakterizira emocionalna hladnoća, kritiziranje i strogo kažnjavanje. Istraživanja su pokazala da najviše negativnih roditeljskih ponašanja ima u obiteljima djece provokativnih žrtvi, a na drugom su mjestu obitelji nasilnika (McNamara i McNamara, 1997; Smokowski i Holland Kopasz, 2005).

Osim što roditeljski stil odgoja može izravno utjecati na pojavu nasilnoga ponašanja u djeteta, može djelovati i neizravno utječući na odabir prijatelja i vršnjaka s kojima dijete provodi vrijeme. Nedostatak roditeljskoga nadzora, visok stupanj permisivnosti i nepostavljanje ograničenja omogućavaju izlaganje djece i adolescenata vršnjacima rizičnoga ponašanja. Hladni i permisivni roditelji (zanemarujući ili indiferentni roditeljski stil) slabo su osjetljivi na djetetove potrebe i prava, nedostaje im razumijevanja i topline, postavljaju malo zahtjeva i očekivanja što dovodi do krajnje kaotičnog stanja unutar obitelji. Oni šalju poruku djetetu da roditelje nije za njih briga. Njihova su djeca su neprijateljski raspoložena, odbijaju i krše pravila, ne sudjeluju primjereno u igri, sklona su agresivnom ponašanju ili socijalnoj povučenosti uz povećan rizik za kasnije delinkventno ponašanje (Olweus, 1998).

Roditeljska agresivnost

Djetetova izloženost različitim oblicima roditeljskoga agresivnog ponašanja još je jedan rizični čimbenik za pojavu nasilja među djecom. Roditeljsko zlostavljanje djece, svjedočenje djece partnerskom nasilju, tjelesno kažnjavanje i strogo discipliniranje rizični su čimbenici za pojavu agresivnosti. Razlikovanje tjelesnoga kažnjavanja i tjelesnoga zlostavljanja djeteta nije jednostavno. Tjelesno se kažnjavanje odnosi na korištenje tjelesne snage s ciljem izazivanja boli ili

nelagode kod djeteta radi korekcije ili kontrole dječjega ponašanja (Straus, 1995) te se u tradicionalnim društvima smatra normativnim odgojnim postupkom. Kod tjelesnoga zlostavljanja roditelji obično gube kontrolu, hiroviti su, skloni i emocionalno povrijediti dijete stoga su i posljedice puno teže. Ako se tjelesno kažnjavanje događa u emocionalno toplim obiteljima, u kulturi koja to podržava, gdje ga dijete smatra normativnom metodom odgoja i gdje roditelji daju objašnjenje kazne, ono ne mora uvijek i nužno ostaviti trajne posljedice na djetetovo ponašanje i razvoj (Eisenberg, Damon i Lerner, 2006). Istraživanja su pokazala da blago tjelesno kažnjavanje (udaranje djeteta po ekstremitetima) koje se javlja između ranoga djetinjstva i puberteta, u sklopu autoritativnog stila odgoja, može pomoći roditeljima u socijalizaciji djeteta, a djeca su voljna prihvatiti razumnu i poštenu kaznu za svoja neprikladna ponašanja (Siegal i Barclay, 1985). Posebice je prihvaćena za mlađu djecu kojoj služi kao izvor straha i stresa, a nema stvarne tjelesne boli i posljedica (Bugental, Martorell i Barraza, 2003).

Teško tjelesno kažnjavanje u djetinjstvu (šamar, udarac rukom, nogom ili predmetom – štapom, remenom, bičem, šibom, kuhačom i dr. koje je učestalo i ima fizičke posljedice ili tjelesne ozljede, s ciljem discipliniranja djeteta) koje se odvijalo u kontekstu zanemarujućih i odbacujućih roditelja, predstavlja izraziti rizik za razvoj nasilničkoga ponašanja u adolescenciji (Pećnik, 2001, 2006). Tjelesno kažnjavana djeca imaju probleme u ponašanju, sklonija su agresiji, a nesigurnost rješavaju naučenim načinom – agresijom (Buljan Flander, Ćorić Špoljar i Durman Marijanović, 2007; Buljan Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Takva djeca pokazuju visok stupanj agresivnoga ponašanja, manje empatije i prosocijalnog ponašanja te je vjerojatnije da će biti odbačena od vršnjaka (Cicchetti i Cohen, 2006; Lopez i Heffer, 1998). Longitudinalna su istraživanja konzistentno pokazala povezanost između ranoga kažnjavanja i kasnijega antisocijalnog ponašanja djeteta (Bowes i sur., 2009; Cummings i Davies, 2002; Eisenberg i sur., 2006; Magdol, Moffit, Caspi i Silva, 1998). Tjelesno kažnjavana djeca pod većim su rizikom da postanu žrtve nasilja (Puhovski, 2002). Kod njih dolazi do smanjenja samopoštovanja, depresije, straha što dovodi do udaljavanja od vršnjaka i izoliranja, a time se uvelike povećava vjerojatnost da dijete postane žrtvom.

Karakteristika je zlostavljajućih obitelji da su neprilagodljive i destruktivne. U takvim obiteljima prevladava ljutnja i sukob, a roditelji su manje topli i podržavajući, manje zadovoljni partnerskim odnosom i nasilniji (Ajduković, 2001; Baldry, 2003; Buljan Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003; Cicchetti i Cohen, 2006; Ćudina-Obradović i Obradović, 1999; Howes i Cicchetti, 1993; Margolin, 1998). Zlostavljajući su roditelji manje zadovoljni svojom djecom, percipiraju odgoj djeteta teškim zadatkom i manje u njemu uživaju, češće koriste kontrolirajuće disciplinske tehnike, ne potiču razvoj autonomije u djeteta i vode izoliran način života (Azar, 2002; Buljan Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003; Cicchetti i Cohen, 2006; Tremblay, 2000; Trickett i Kuczynski, 1986). Ovi roditelji češće percipiraju svoju djecu agresivnom, neposlušnom i djecom koja namjerno dosađuju (Cicchetti

i Cohen, 2006; Dixon, Hamilton-Giachritsis i Browne, 2005; Mash, Johnston i Kovitz, 1983). U skladu s tim, roditelji razvijaju i određena neprimjerena očekivanja od djeteta te često koriste neprikladne disciplinske postupke, tj. češće kažnjavaju, prijete, koriste prisilu i moć da bi ih disciplinirali. Takvi roditelji nisu dosljedni u kažnjavanju i često primjenjuju neprikladne kazne s obzirom na djetetovu dob. Provokativne žrtve češće dolaze iz obitelji gdje je strogo discipliniranje i tjelesno zlostavljanje uobičajena praksa te su za razliku od nasilne djece ona češće izložena agresiji između roditelja (Ćosić, Buljan Flander i Karlović, 2002). Provokativne žrtve uče modeliranjem da je nasilje prikladan način rješavanja problema i postizanja cilja, barem u slučaju kada procjene nadmoć u odnosu na potencijalne žrtve. Djeca koju roditelji zlostavljaju, pogotovo tjelesno, često postaju buduće žrtve međuvršnjačkoga nasilja (Bowes i sur., 2009). Trpeći svakodnevno zlostavljanje djeca postaju anksiozna, submisivna, razvijaju naučenu bespomoćnost, a takvo ponašanje prenose u vršnjačke odnose gdje su idealne mete nasilja jer se niti znaju, niti pokušavaju obraniti (Duncan, 1999b).

Emocionalno su zlostavljana djeca često izložena nasilju vršnjaka, pokazuju poremećaje u ponašanju, delikventno ponašanje, upotrebu opojnih sredstava, agresivnost, autoagresivnost te bježe od kuće (Buljan Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003; Puhovski, Karlović i Buljan Flander, 2004). Osobito su emocionalno zlostavljane djevojčice naučile trpjeti zlostavljanje jer se nikada nisu imala prilike suprotstaviti i izboriti za sebe unutar zlostavljačkih obitelji. Kada im se nasilje ponovi u školi, one ostaju pasivne i koriste isti obrazac ponašanja razvijen unutar obitelji, a to je da ništa ne poduzimaju.

Izloženost djece roditeljskom nasilju povećava rizik za razvoj nasilnoga ponašanja među djecom (Marcus, Lindahl i Malik, 2001). Djeca se nauče agresivno ponašati prema drugima, osobito slabijima od sebe, promatrajući svakodnevne interakcije među članovima obitelji. Kao rezultat takva načina odgoja djeca uče da agresija služi rješavanju problema (Baldry, 2003; Bowers i sur., 1994). Olweus (1994) te Nation i sur., (2008) navode da roditelji nasilne djece toleriraju agresiju vlastitoga djeteta prema drugima te su fizički i/ili emocionalno agresivniji, njihove obitelji imaju više problema, uključujući roditeljske sukobe i probleme s alkoholom. Istraživanja su pokazala da djevojčice koje svjedoče nasilju u obitelji postaju submisivne i čestom metom školskih nasilnika (Baldry, 2003; Dauvergne i Johnson, 2001; Knutson, 1995; Widom, 2000).

Nasilje prema djetetu uništava povjerenje i poštovanje koje bi ono trebalo imati u odnosu s roditeljem. Kada dijete ne uspije stvoriti ili izgubi osjećaj bliskosti i vezanosti uz roditelje, raste vjerojatnost pojave antisocijalnoga ponašanja, pa tako i agresivnog. Ipak kod donošenja konačnih zaključaka trebamo biti oprezni. Većina navedenih istraživanja transverzalnoga su tipa, pa ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je obitelj sama po sebi uzrok nasilnoga ponašanja među djecom, odnosno kako se uobičajeno pretpostavlja da dijete razvija nasilno ponašanje zbog učestaloga tjelesnog kažnjavanja od strane roditelja/skrbnika i/ili promatranja nasilnog

ponašanja u svojoj okolini, posebice obitelji. Osim toga, istraživanja (Azar, 2002; Bacon i Richardson, 2001; Cummings i Davies, 2002; Tremblay, 2000) pokazuju mogućnost da roditelji nasilne djece zapravo tjelesnim kažnjavanjem odgovaraju na prvotno nasilno i/ili neprikladno ponašanje djeteta (posebice djece s poremećajima u ponašanju, npr. hiperaktivna djeca ili djece s "teškim" temperamentom, npr. "teže odgojiva" djeca djeca s poremećajima u učenju i dr.). Stoga su, da bi s većom sigurnošću mogli zaključivati o obitelji kao uzroku nasilnoga ponašanja među djecom, potrebna dodatna longitudinalna istraživanja.

Zanemarivanje djeteta

Iako se ponekad na zanemarivanje gleda kao na "manje zlo" u odnosu na zlostavljanje, sustavnija su istraživanja pokazala da ono može dovesti do jednako teških posljedica kao i zlostavljanje (Ajduković, 2001; Arata, Langhinrichsen-Rohling, Bowers i O'Farrill-Swails, 2005; Dubowitz i Bennett, 2007; Erickson i Egeland, 1996; Gaudin, 1999). U zlostavljajućim obiteljima roditelji na neki način obraćaju pozornost na dijete. Iako pažnju iskazuju na krajnje traumatičan i neprikladan način, djeca imaju osjećaj da im roditelji putem zlostavljanja pokazuju ljubav i brigu (osobito kod tjelesnoga zlostavljanja gdje neka djeca smatraju da roditelji to rade za njihovo dobro). U zanemarujućim obiteljima roditelji ni na koji način ne daju djetetu do znanja da ono postoji; ono se osjeća napušteno, samo na svijetu, kao da nije vrijedno ljubavi. Identifikacijom s roditeljem dijete stvara vlastiti identitet dok se u zanemarujućim obiteljima dijete nema s kime identificirati. Od takve se djece često mogu čuti izjave poput *"više bih volio da me mlatio i kažnjavao, nego što se pravio da ne postojim"*. Stoga takva djeca traže bilo kakav oblik pažnje kako bi uopće osjećala da postoje, a to često pronalaze na krivom mjestu te su meta različitih zlostavljača i rizičnih skupina vršnjaka s kojima se onda identificiraju (Arata i sur., 2005; Pettit, Bates, Dodge i Meece, 1999).

Istraživanja koja su se bavila vezom između nasilja među djecom i zanemarivanja u svojoj metodologiji često nisu jasno razdvajala zanemarenu od zlostavljane djece. U takvim su istraživanjima u skupinu zlostavljane djece uključena i ona zanemarena. Radi razlikovanja te dvije skupine, u daljnjem ćemo tekstu pod zlostavljansom djecom smatrati djecu koja su bila istovremeno zlostavljana i zanemarena, dok pod zanemarenu djecu samo onu koja su doživjela zanemarivanje, ali ne i zlostavljanje.

Zanemarujuće su obitelji često socijalno izolirane, ograničavaju djetetu druženje s odraslim osobama koje predstavljaju pozitivne modele ponašanja te mu tako onemogućavaju emocionalnu komunikaciju s odraslim osobama (što je djetetu uskraćeno i unutar obitelji), ne pružaju djeci podršku, a roditelji su manje zadovoljni u braku i međusobno nasilniji (Cicchetti i Cohen, 2006; Howes i Cicchetti, 1993; Margolin, 1998; Minty i Pattinson, 1994; Shook Slack, Holl, McDaniel, Yoo i Bolger, 2004). Zanemarujuće majke imaju premala očekivanja od

vlastite djece, nisu konzistentne u odgovaranju na njihove potrebe i nemaju razvijene sposobnosti prilagođavanja dobi djeteta kada su uzrujane (Cicchetti i Cohen, 2006; Radford i Hester, 2006). Zanemarujući su roditelji često nesposobni učinkovito organizirati život u kući, osigurati tjelesno zdravlje djeteta i pridržavati se savjeta liječnika (Cicchetti i Cohen, 2006; Erickson i Egeland, 1996; Minty, 2005; Shook Slack i sur., 2004). U stresnim situacijama ne mogu više funkcionirati te dolazi do percepcije nedostatka vremena, energije i nade za traženje pomoći. Djeca su tada prepuštena rođacima i susjedstvu, što ponekad predstavlja rizik za razvoj agresivnoga ponašanja (npr. nasilno susjedstvo, agresivni rođaci i sl.) (Cicchetti i Cohen, 2006; Dubowitz i Bennett, 2007; Eckenrode i Wethington, 1990).

Istraživanja su pokazala kako zanemarena djeca imaju više problema u školi te su češće nasilnija prema vršnjacima (Arata i sur., 2005; Buljan Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003; Gaudin, 1999; Knutson, 1995). Djeca iz zanemarujućih obitelji druga su po redu u iskazivanju agresivnoga ponašanja (fizičke i verbalne agresije), nakon djece iz zlostavljajućih obitelji. Zanemarena djeca često ne surađuju s učiteljima, ponašaju se bezosjećajno i neempatično u odnosima s vršnjacima. Problemi koje imaju u socijalnom funkcioniranju ometaju i njihovo funkcioniranje u školi (Cicchetti i Cohen, 2006). Istraživanja su pokazala kako zanemarena djeca imaju slabe interakcije s majkom, ali i s drugim skrbnikom i vršnjacima (Bacon i Richardson, 2001; Georgiou, 2008; Knutson, 1995). Dječaci koji su bili zanemareni pokazivali su najviše agresivnoga ponašanja i problema u socijalizaciji, za razliku od djevojčica koje su najviše agresije i problema u socijalizaciji iskazivale ako su tjelesno zlostavljane. Nekoliko je zajedničkih karakteristika zanemarene djece: nijednom djetetu roditelji nisu čitali te u njihovim domovima nije bilo dosljednosti odgojnih metoda (Bacon i Richardson, 2001; Gaudin, 1999; Georgiou, 2008; Knutson, 1995). Kada su udaljena iz zanemarujućih i nestrukturiranih obitelji i smještena u dobro organizirane skrbničke obitelji ili ustanove, djeca su se značajno promijenila: od agresivne i neobuzdane djece postala su kooperativna i poslušna bez znakova nasilja (Smith, Twemlow i Hoover, 1999).

Ostali obiteljski čimbenici

Obiteljski su se rizični čimbenici dosljedno pokazali značajnima u predviđanju nasilnoga ponašanja među djecom. Iako su u radu prikazani neki obiteljski rizični čimbenici, treba napomenuti da su to oni najčešće istraživani te da postoji suglasnost oko dobivenih rezultata istraživanja. Postoji niz drugih obiteljskih čimbenika koji su se pokazali značajnima u istraživanjima utjecaja obitelji na pojavu nasilnoga, ali i agresivnoga ponašanja među djecom te je bitno voditi računa i o njima kada se planira istraživanje ove problematike.

Istraživanja privrženosti (Monks, Smith i Sweetenham, 2005; Rigby, 1994) usmjerila su se na odnos koji skrbnik, najčešće majka, ostvaruje s djetetom od

njegova rođenja. Nasilna djeca i provokativne žrtve češće imaju razvijen izbjegavajući stil privrženosti, što je odraz majčine nekonzistentne brige i neodgovaranja na djetetove potrebe (Ireland i Power, 2004; Troy i Sroufe, 1987). Za razliku od njih, pasivne žrtve imaju razvijen nesiguran obrazac privrženosti (uz izbjegavajući često se javlja i ambivalenti stil), što je odraz nekonzistentne roditeljske brige, ali i pretjerane kontrole i zaštićivanja djeteta (Ladd i Ladd, 1998).

Nasilna djeca češće dolaze iz manje kohezivnih obitelji u kojima su roditelji, posebno majke, slabo uključeni u djetetove aktivnosti (Berdondini i Smith, 1996; Bowers i sur., 1994; Olweus, 1994). U obiteljima nasilne djece prevladava negativna emocionalna klima, posebice nedostatak empatije (Olweus, 1994). Odrastajući u takvoj okolini djeca nisu u stanju naučiti kako se na osjećajan način ophoditi s drugima (Oliver, Oaks i Hoover, 1994). Nasilna djeca percipiraju niži stupanj roditeljske socijalne podrške (Demaray i Malecki, 2003; Rigby, 1994), sklonija su sudjelovati u nasilnim aktivnostima, npr. nošenje oružja u školu (Malecki i Demaray, 2003). Ipak, najmanje roditeljske podrške percipiraju provokativne žrtve, koje ujedno i smatraju podršku roditelja najvažnijom; važnijom nego podršku drugih osoba te važnijom negoli je smatraju nasilnici. Provokativne žrtve izvještavaju o više disharmonije unutar obitelji te slabiju uključenost roditelja u djetetove aktivnosti (Ahmed i Braithwaite, 2004; Bowers i sur., 1994). Za razliku od nasilnika, pasivne žrtve najčešće dolaze iz kohezivnih obitelji koje karakterizira pretjerano uplitanje članova u živote jedni drugih. U takvim obiteljima nedostaje autonomije, a roditelji su pretjerano uključeni u djetetove obrazovne i izvanškolske aktivnosti (Ladd i Ladd, 1998). Za dječake žrtve karakteristična je pretjerana bliskost s majkom (Perry i sur., 2001); majke su previše kontrolirajuće i zaštitničke, što onemogućuje razvoj asertivnosti i autonomije tako da djeca razvijaju pasivnost i zavisnost. Djevojčice žrtve karakterizira hladan odnos s majkom; majke su često hostile i odbijajuće, ne pružaju podršku razvoju njihove asertivnosti (Finnegan i sur., 1998). Žrtve nasilnoga ponašanja primaju najviše roditeljske podrške (Demaray i Malecki, 2003).

Nasilna djeca češće nemaju oca ili je otac odsutan, a upravo se nedostatak vremena provedenog s odraslima, za dječake vremena provedenog s ocem, pokazao rizičnim za razvoj nasilja (Espelage, Bosworth i Simon, 2000). Općenito prevladava slabija figura oca dok su majke izolirane i permisivne (Curtner-Smith, 2000). Djeca su slabije povezana s majkama od kojih su otuđena (Marini, Dane i Bosacki, 2006). Češća je i neravnoteža moći između majke i oca, gdje je otac moćniji (Bowers, Smith i Binney, 1992). Majke provokativnih žrtava češće pokazuju ljutnju te nemaju niti moć, niti autoritet u obitelji (Bowers i sur., 1994; Stassen Berger, 2007). Za žrtve je karakterističan sličan obrazac: nemaju oca ili je on odsutan, ali za razliku od nasilnika, ako je otac prisutan, često kritizira dijete (Curtner-Smith, 2000).

Značajno se manji broj istraživanja bavio i utjecajem braće/sestara na razvoj nasilnoga ponašanja među djecom. Djeca koja su u obitelji imala nasilne odnose s

braćom/sestrama češće su uključena u nasilje među djecom u školi (Duncan, 1999a). Polovica djece nasilne u školi, nasilna je prema braći/sestrama, a tri četvrtine provokativnih žrtava isto je tako nasilno prema braći/sestrama. Jedna trećina nasilnika i jedna trećina pasivnih žrtva doživljava nasilje od strane braće/sestara, dok je isti oblik nasilja doživjelo čak dvije trećine provokativnih žrtava. Nasilnici imaju ambivalentan i donekle negativan odnos s braćom/sestrama te ih doživljavaju moćnijima, dok provokativne žrtve sebe doživljavaju moćnijima od svoje braće/sestara, ali ne i roditelja (Bowers i sur., 1992, 1994). Pasivne žrtve izvještavaju o pozitivnom, bliskom odnosu s braćom/sestrama, no u odnosima prevladava pretjerana bliskost što onemogućava razvoj njihove autonomije i asertivnosti (Lockwood, Kitzmann i Cohen, 2001). Djeca s više konflikata u odnosima s braćom/sestrama pokazuju i više agresivnoga ponašanja u školi (Stormshak, Bellanti i Bierman, 1996).

Socio-ekonomsko stanje obitelji (SES), njezina struktura i veličina, socijalna podrška koju obitelj prima i stres unutar obitelji imaju važnu ulogu u razvoju djeteta pa tako i nasilnoga ponašanja. U obiteljima su niskog SES-a, posebice s velikim brojem članova, češće prisutni problemi koji utječu na obiteljsko funkcioniranje, npr. roditelji alkoholičari, velika mobilnost obitelji i psihički bolesni roditelji (Rivers, Duncan i Besag, 2007). Treba naglasiti da utjecaj niskog SES-a nije izravan. Siromaštvo povećava roditeljski stres dovodeći do učestalijih obiteljskih sukoba, zlostavljanja i zanemarivanja, stroge discipline i kažnjavanja te slabijeg nadzora djece. Posljedično raste nasilje i viktimizacija djece (Dodge, Pettit i Bates, 1994; Eisenberg i sur., 2006). Istraživanja su pokazala kako su stroga disciplina i kažnjavanje čest roditeljski postupak kod agresivne djece u obiteljima niskog SES-a (Gullotta, Adams i Ramos, 2005). Ako, uz navedene poteškoće, obitelji ne primaju dovoljno socijalne podrške (npr. od šire obitelji, susjedstva ili zajednice u kojoj žive), vrlo će vjerojatno roditelji u odgoju primjenjivati više negativnih postupaka, što će posredno djelovati na razvoj nasilnoga ponašanja (Gullotta i sur., 2005; Hill, Levermore, Twaite i Jones, 1996). Novija su istraživanja pokazala da je nejednakost obiteljskih prihoda unutar škole koju dijete pohađa važnija od SES-a. Velike razlike u obiteljskim primanjima, djeca percipiraju nepravednima te je među njima više nasilnog ponašanja (Elgar, Craig, Boyce, Morgan i Vella-Zarb, 2009). Buduće bi studije trebale uzeti u obzir i ostale opisane obiteljske čimbenike te ih u većoj mjeri uključiti u istraživanja.

Metodološki aspekti provedenih istraživanja

Provedena su brojna istraživanja o ulozi obitelji u razvoju nasilnoga ponašanja među djecom, no još uvijek ima nejasnoća u dobivenim nalazima, najčešće zbog različite metodologije. Iako istraživanja pokazuju znatna metodološka poboljšanja u odnosu na prije 50-ak godina i sve je češća primjena integrativnih teorijskih okvira, još je nekoliko bitnih metodoloških nedostataka u istraživanjima koji utječu na objektivnost rezultata.

Prvi se nedostatak odnosi na metode prikupljanja podataka. Većina istraživanja nije istodobno uzimala u obzir procjene od strane roditelja i djece (Bovaird, 2010; Furlong, Sharkey, Felix, Tanigawa i Greif Green, 2010). Kada se radi o ispitivanju interakcije roditelj-dijete, posebno su adolescenti skloni skrivanju određenih stvari od roditelja, tako da pri istraživanju njihove komunikacije uključivanje samo jedne strane (roditelja ili djeteta) ne omogućava dobivanje potpune informacije. Često roditelji toga nisu svjesni pa pozitivnije i bolje procjenjuju komunikaciju s djecom, što u krajnjem slučaju može dovesti do kontradiktornih rezultata. Kod donošenja odluka o kvaliteti komunikacije roditelja i djeteta poželjno je prikupiti podatke od obiju strana. Slično je i kod istraživanja roditeljskih odgojnih postupaka ako želimo jasnu sliku obiteljske situacije, a kod problematičnih obitelji poželjno je prikupiti i podatke iz drugih izvora (Centra za socijalnu skrb, liječnik, razrednik i sl.). Isti se problem javlja i kod procjena nasilnoga ponašanja među djecom, koji se u većini istraživanja ispituje samoprocjenom (Cornell i Bandyopadhyay, 2010; Crothers i Levinson, 2004; Olweus 2001, 2010). Nasilna su djeca sklona davanju socijalno poželjnih odgovora, dok djeca žrtve imaju problema s priznavanjem statusa žrtve i zlostavljanjem od strane vršnjaka te često niječu postojanje problema. Kod mlađe djeca javlja se problem razumijevanja pitanja i davanja odgovora putem upitnika. Stoga se preporuča da vršnjaci, koji su često sudionici ili promatrači nasilnoga događaja, ali i nastavnici, daju procjenu nasilnoga ponašanja djeteta kao bi prikupljeni podaci bili objektivniji.

Drugi je metodološki nedostatak vezan uz istraživanje roditeljskih stilova odgoja. Ranija su istraživanja (Baldry i Farrington, 2000; Bowers i sur., 1994; Olweus, 1998) pokazala postojanje dviju dimenzija roditeljstva, topline i nadzora, dok su novija pokazala postojanje dimenzije psihološke kontrole koja je uključena u samo nekoliko istraživanja (Barber i sur., 2005; Bradford i Barber, 2005; Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997; Perry i sur., 2001). Do sada u Hrvatskoj nisu provedena istraživanja koja bi uzela u obzir navedene dimenzije roditeljstva u predviđanju nasilnoga ponašanja među djecom. Potrebna su daljnja istraživanja na našem uzorku koja će uzeti u obzir sve opisane dimenzije u predviđanju nasilja među djecom. Javlja se i problem s istraživanjem dimenzije nadzora. Roditelji najčešće nisu prisutni i nemaju izravan nadzor nad djecom i adolescentima kada nisu kod kuće (npr. kada su u školi, na igralištu, u kafiću i sl.). Često je upitan način na koji roditelji dolaze do tih informacija (razgovorom s djetetom, provjeravanjem ili praćenjem i sl.), dok je kod mlađe djece roditeljski nadzor uglavnom izravan jer dijete puno više vremena provodi s roditeljima. Potrebno je dodatno proširiti istraživanja u kojima bi se ispitivao neizravan roditeljski nadzor i njegov utjecaj, odnosno koliko roditelji zaista znaju, tko su djetetovi prijatelji, kamo izlaze u večernjim satima, na što troše novac, kako provode slobodno vrijeme i kamo idu nakon škole. Treba obratiti pozornost i na činjenicu da šira obitelj, ali i zajednica (škola, susjedstvo) preuzimaju, sve više, odgojnu ulogu što ranija istraživanja nisu uzimala u obzir. Kako je sve više obitelji s oba zaposlena roditelja, ali je i više

razvedenih roditelja, potrebno je posvetiti pažnju načinu nadziranja djece i osobama koje provode nadzor kada to roditelji ne mogu, kakva je kvaliteta istoga te mogu li šira obitelj i zajednica zamijeniti roditelje i jednako kvalitetno pružiti toplinu i nadzor kada to roditelji nisu u stanju.

Treći se nedostatak odnosi na operacionalizaciju konstrukata koja u većini istraživanja nije dovoljno jasna (Cook, Williams, Guerra i Kim, 2010; Crothers i Levinson, 2004; Olweus, 2001). Većina se autora slaže oko tri kriterija koja određuju nasilje među djecom (namjera, moć i ponavljanje ponašanja), ali su u upitnicima uglavnom pojednostavljene definicije koje ne uključuju sve kriterije pa je teško razlikovati radi li se o agresivnom, nasilnom ili drugom negativnom ponašanju. Također se javlja i problem određenja "*cut off*" kriterija, odnosno učestalost koja je potrebna da bi se neko ponašanje označilo kao nasilno (Cook, Williams, Guerra i Kim, 2010; Furlong i sur., 2010; Swearer, Siebecker, Johnsen-Frerichs i Wang, 2010). Nadalje, u većini istraživanja nisu razgraničene vrste nasilnoga ponašanja, npr. tjelesno, verbalno, relacijsko i elektronsko. Bilo bi korisno i zanimljivo provjeriti budućim istraživanjima kako različiti obiteljski čimbenici utječu na pojavu određenih vrsta nasilnoga ponašanja među djecom.

Problemi se operacionalizacije javljaju i kod ispitivanja zlostavljanja i zanemarivanja. Većina istraživanja utjecaja tjelesnoga kažnjavanja na razvoj nasilja među djecom nisu jasno definirala tjelesno kažnjavanje, njegove oblike (blaži ili teži) te način razlikovanja od tjelesnoga zlostavljanja, odnosno granicu kažnjavanja i zlostavljanja (Bugental i sur., 2003; Eisenberg i sur., 2006; Straus, 1995). U navedenim istraživanjima tjelesno kažnjavanje varira u stupnju agresije koju roditelji koriste, namjeri da se dijete ozljedi i učestalosti kažnjavanja. Kako nije jasno razdvojeno tjelesno kažnjavanje od zlostavljanja, niti dobiveni rezultati nisu uvijek jednoznačni te većinom nije moguće uspoređivati dobivene rezultate. Buduća bi istraživanja trebala jasno razdvojiti tjelesno kažnjavanje od zlostavljanja, ispitati utjecaj težega i blažega oblika kažnjavanja na razvoj nasilja među djecom u cilju dobivanja jasnijih i pouzdanih rezultata.

Slični se problemi javljaju i kod istraživanja zanemarivanja. Brojna se istraživanja bave problematikom zanemarivanja djece, ali nije jasno razgraničeno o kojoj se vrsti zanemarivanja radi (Arata i sur., 2005; Cicchetti i Cohen, 2006). Za razliku od istraživanja zlostavljanja gdje jasno razlikujemo i njegove vrste, kod zanemarivanja nema istraživanja koja bi se bavila njegovim različitim vrstama (npr. edukativno ili medicinsko) i razvojem nasilnoga ponašanja, što otvara prostor za nova istraživanja. Također, nisu jasno razlučeni učinci zanemarivanja i zlostavljanja te bi buduća istraživanja trebala ispitati jedinstveni doprinos svakoga od njih.

Četvrti se metodološki nedostatak odnosi na istraživanje spolnih razlika. Iskustva muških i ženskih nasilnika, provokativnih i pasivnih žrtava razlikuju se unutar obitelji te imaju različit utjecaj na razvoj nasilnoga ponašanja (Olweus, 2001, 2010). Npr. kod emocionalnoga je zlostavljanja tipično da djevojčice postaju

žrtve, dok je za dječake veća vjerojatnost da će postati nasilnici (Puhovski i sur., 2004). Potrebno je dodatno proširiti i ispitati utjecaj spolnih razlika na povezanost obiteljskih čimbenika i nasilnoga ponašanja, odnosno moderatorsku ulogu spola. Nadalje, istraživanja su obiteljskih utjecaja tipično uključivala majke, dok su veza djeteta s ocem i podaci dobiveni od oca zanemareni (Curtner-Smith, 2000; Espelage i sur., 2000), iako se jasno pokazala uloga očeve figure u razvoju nasilnoga ponašanja. Buduća bi istraživanja trebala posvetiti više pozornosti ulozi oca te razvoju i utjecaju odnosa otac-dijete na pojavu nasilnoga ponašanja.

Peti se nedostatak odnosi na međukulturalne razlike u odgoju djece unutar obitelji. Nema puno istraživanja koja su uzimala u obzir kulturološke razlike u obiteljima. Jasno se pokazalo da pojedini obiteljski čimbenici, ovisno o kulturi, imaju ulogu rizičnih čimbenika ili ne predstavljaju rizik razvoja nasilnoga ponašanja, npr. blaže tjelesno kažnjavanje u određenim kulturama ne predstavlja rizik za razvoj nasilja u djece (Bugental i sur., 2003; Siegal i Barclay, 1985; Swearer i sur., 2010). Također su bitne razlike u strukturi i veličini obitelji, a koje su vezane za kulturalne norme. Primjerice, tradicionalne kulture češće imaju proširenu obitelj s više generacija i članova obitelji koji žive zajedno, dok u modernim kulturama prevladavaju nuklearne obitelji (Cook, Williams, Guerra i Kim, 2010; Eisenberg i sur., 2006; Straus, 1995). Odgoj i uloga obitelji u tim kulturama bitno se razlikuju, stoga bi buduća istraživanja trebala dodatno ispitati kulturalne razlike i njihov utjecaj na formiranje i način obiteljskog odgoja što posredno utječe na razvoj nasilnoga ponašanja u djeteta.

Posljednji se nedostatak odnosi na ulogu koju dijete ima u nasilnome ponašanju. Istraživanja su se tipično bavila podjelom djece na žrtve i nasilnike te su promatrala obiteljske rizične čimbenike za pojavu nasilja i/ili viktimizacije (Ahmed i Braithwaite, 2004; Bowers i sur., 1994; Stassen Berger, 2007). Manji je broj istraživanja uključio djecu koja su ujedno nasilnici i žrtve, odnosno provokativne žrtve jer je to manja skupina djeca pa se javio problem izvođenja statističkih analiza na malome uzorku. Međutim, nema istraživanja koja su uključila djecu koja imaju i druge uloge u međuvršnjačkome nasilnom ponašanju, npr. djeca promatrači ili djeca koja brane žrtve (Salmivalli, Lagerspetz, Bjorkqvist, Osterman i Kaukianen, 1996). Kako bi bolje razumjeli opisanu problematiku, potrebno je ovu djecu i njihove roditelje uključiti u buduća istraživanja.

Zaključak

Iako su provedena mnogobrojna istraživanja utjecaja obiteljskih čimbenika na pojavu nasilja među djecom, rezultati još uvijek nisu konzistentni. Ipak se većina autora slaže u svojim preporukama budućim istraživanjima (Curtner-Smith, 2000; Espelage i sur., 2000; Olweus, 2010; Salmivalli i sur., 1996). Naime, buduća bi se istraživanja trebala usmjeriti na ispitivanje uloge novijih dimenzija roditeljstva

(bihevioralna i psihološka roditeljska kontrola, pozitivna i negativna roditeljska ponašanja) u predviđanju nasilnoga ponašanja među djecom. Postoji također potreba za jasnijom operacionalizacijom pojedinih konstrukata, primjerice roditeljskoga nadzora ili tjelesnoga kažnjavanja kako bi dobiveni rezultati bili jednoznačni. Nadalje, bitno je odrediti i jasne kriterije pri identifikaciji zanemarene djece te obratiti pozornost na razlikovanje zlostavljanja i zanemarivanja, dodatno ispitati spolne razlike, ulogu oca, strukturu obitelji te utjecaj kulture na odgoj unutar obitelji. U vezi je s nasilnim ponašanjem potrebna jasnija operacionalna definicija koja će uključivati sve kriterije za određenje nasilnoga ponašanja među djecom, njegove različite vrste te uloge koje može imati dijete u međuvršnjačkome nasilju. Bitno je da su buduća istraživanja longitudinalnoga tipa kako bi došli do jasnijih zaključaka o uzrocima nasilnoga ponašanja, uz korištenje više izvora informacija i metoda kako bi rezultati bili pouzdani.

Kada obitelj, koja je primarni socijalizacijski agens, predstavlja model nasilnoga ponašanja, djeca takvo ponašanje uče i prenose u druge životne situacije i okolinu u kojoj odrastaju. Stoga je nužno intervencijske programe za smanjenje nasilja započeti u samoj obitelji. Roditeljski odgoj, norme i pravila ponašanja koja roditelji uspostavljaju te stavovi i vjerovanja koja roditelji prenose na djecu pokazali su se važnima u predviđanju nasilnoga ponašanja. Intervencijski programi trebali bi biti ciljano usmjereni na one rizične čimbenike koji su se pokazali ključnima u razvoju nasilja među djecom. Nužno je kroz intervencijske programe modelirati pravilan odgoj djece podučavajući roditelje komunikacijskim vještinama, odgojnim metodama, pravilnim načinima rješavanja sukoba, odnosno usmjeriti se na mijenjanje ponašanja i razvoj pozitivnoga roditeljstva. Osim toga, vrlo je važno nasilno ponašanje unutar obitelji otkriti na vrijeme i pravovremeno reagirati kako bi se spriječile dugoročne posljedice koje nasilje može ostaviti na razvoj djeteta. Štoviše, moguće su i izrade preventivnih programa, npr. škole roditeljstva, posebice za mlade ili buduće roditelje s ciljem zdravoga i pravilnog odgoja djeteta od samoga rođenja. Na taj bi se način na rizične obiteljske čimbenike djelovalo i prije rođenja djeteta kako u budućnosti ne bi niti došlo do razvoja nasilnoga ponašanja. Međutim, obiteljski čimbenici nisu jedini koji utječu na razvoj nasilja među djecom. Individualne osobine djeteta, škola, vršnjaci, susjedstvo u kojem dijete odrasta, također igraju važnu ulogu u njegovom razvoju i u međusobnoj su interakciji s djetetovom obitelji te ih je važno uključiti pri istraživanju problematike nasilja, ali i pri izradi intervencijskih programa.

Literatura

- Ahmed, E. i Braithwaite, V. (2004). Bullying and victimization: Cause for concern for both families and schools. *Social Psychology of Education*, 7, 35-54.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E. i Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ajduković, M. (1990). Stil odgoja u obitelji kao faktor delikventnog ponašanja djece. *Primijenjena psihologija*, 11, 47-54.
- Ajduković, M. (2001). Utjecaj zlostavljanja i zanemarivanja u obiteljima na psihosocijalni razvoj djece. *Dijete i društvo*, 3(1-2), 59-75.
- Ajduković, M. i Pećnik, E.A. (1994). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 3, 269-276.
- Arata, C.M., Langhinrichsen-Rohling, J., Bowers, D. i O'Farrill-Swails, L. (2005). Single versus multi-type maltreatment: An examination of the long-term effects of child abuse. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 11(4), 29-52.
- Azar, S.T. (2002, studeni). *Intervening in child maltreating families: A historical socio-political perspective*. Rad prezentiran na Annual meeting of the Association for the advancement of Behavior Therapy, Philadelphia, PA.
- Bacon, H. i Richardson, S. (2001). Attachment theory and child abuse: An overview of the literature for practitioners. *Child Abuse Review*, 10(6), 377-397.
- Baldry, A.C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 27, 713-732.
- Baldry, A.C. i Farrington, D.P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 10, 17-31.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Barber, B.K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67(6), 3296-3319.
- Barber, B.K. (2002). *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents*. Washington, DC: American Psychological Association Press.
- Barber, B.K., Olsen, J.E. i Shagle, S.C. (1994). Association between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development*, 65, 1120-1136.
- Barber, B.K., Stolz, H.E. i Olsen, J.A. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, method, and culture. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70(4), 1-137.
- Barboza, G.E., Schiamberg, L.B., Oehmke, J., Korzeniewski, S.J., Post, L.A. i Heraux, C.G. (2009). Individual characteristics and the multiple contexts of adolescent bullying: An ecological perspective. *Journal of Youth Adolescence*, 38, 101-121.

- Berdondini, L. i Smith, P.K. (1996). Cohesion and power in the families of children involved in bully/victim problems at school: An Italian replication. *Journal of Family Therapy*, 18, 99-102.
- Berthold, K.A. i Hoover, J.H. (2000). Correlates of bullying and victimization among intermediate students in the Midwestern USA. *School Psychology International*, 21, 65-78.
- Bovaird, J. (2010). Scales and surveys: Some problems with measuring bullying behavior. U: S.R. Jimerson, S.M. Swearer i D.L. Espelage (Ur.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (str. 277-292). New York: Springer.
- Bowers, L., Smith, P.K. i Binney, V. (1992). Cohesion and power in the families of children involved in bully/victim problems at school. *Journal of Family Therapy*, 14, 371-387.
- Bowers, L., Smith, P.K. i Binney, V. (1994). Perceived family relationships of bullies, victims and bully/victims in middle childhood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 215-232.
- Bowes, L.M., Arseneault, L., Maughan, B., Taylor, A., Caspi, A. i Moffitt T.E. (2009). School, neighborhood, and family factors are associated with children's bullying involvement: A nationally representative longitudinal study. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 48(5), 545-553.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. New York: Basic Books.
- Bradford, K.P. i Barber, B.K. (2005). Intrusive and coercive family processes: Interparental conflict and ineffective parenting. *Journal of Emotional Abuse*, 5, 145-170.
- Brković, I. (2009). Fokus regulacije u ranoj odrasloj dobi retrospektivni izvještaji o roditeljskom ponašanju. *Suvremena psihologija*, 12(2), 297-307.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22, 723-742.
- Bronfenbrenner, U. (1995). Developmental ecology through space and time: A future perspective. U: P. Moen, G.H. Elder Jr. i K. Lüscher (Ur.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* (str. 619-647). Washington, DC: American Psychological Association.
- Bugental, D.B., Martorell, G.A. i Barraza, V. (2003). The hormonal costs of subtle forms of infant maltreatment. *Hormones and Behavior*, 43, 237-244.
- Buljan Flander, G., Ćorić Špoljar, R. i Durman Marijanović, Z. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Društvena istraživanja*, 16, 157-174.
- Buljan Flander, G. i Ćosić, I. (2004). Nasilje među djecom. *Medix*, 52, 90-92.
- Buljan Flander, G. i Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M.

- Cenkseven Önder, F. i Yurtal, F. (2008). An investigation of the family characteristics of bullies, victims, and positively behaving adolescents. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 8(3), 821-832.
- Cicchetti, D. i Cohen, D.J. (2006). *Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Cook, C.R., Williams, K.R., Guerra, N.G. i Kim, T.E. (2010). Variability in the prevalence of bullying and victimization: A cross-national and methodological analysis. U: S.R. Jimerson, S.M. Swearer i D.L. Espelage (Ur.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (str. 347-362). New York: Springer.
- Cook, C.R., Williams, K.R., Guerra, N.G., Kim, T.E. i Sadek, S. (2010). Predictors of childhood bullying and victimization: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25, 65-83.
- Cornell, D.G. i Bandyopadhyay S. (2010). The assessment of bullying. U: S.R. Jimerson, S.M. Swearer i D.L. Espelage (Ur.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (str. 265-276). New York: Springer.
- Crothers, L.M. i Levinson, E.M. (2004). Assessment of bullying: A review of methods and instruments. *Journal of Counseling and Development*, 82, 496-503.
- Cummings, E.M. i Davies, P.T. (2002). Effects of marital conflict on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, 31-63.
- Curtner-Smith, M.E. (2000). Mechanisms by which family processes contribute to school-aged boys' bullying. *Child Study Journal*, 30, 169-186.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (1995). Utjecaj bračnog emocionalnog sklada roditelja na školski uspjeh i ponašanje djece. *Društvena istraživanja*, 3-4, 627-639.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (1999). Living in abusive family relationships: Child's reactions to parental conflicts of lesser intensity. *Društvena istraživanja*, 4(42), 475-495.
- Ćosić, I., Buljan Flander, G. i Karlović, A. (2002). Povezanost zlostavljanja u djetinjstvu i nekih aspekata psihičkog funkcioniranja adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5(2), 191-205.
- Dauvergne, M. i Johnson, H. (2001). *Children witnessing family violence*. Ottawa: Canadian Centre for Justice Statistics.
- Demaray, M.K. i Malecki, C.K. (2003). Perceptions of the frequency and importance of social support by students classified as victims, bullies, and bully/victims in an urban middle school. *School Psychology Review*, 32, 471-489.
- Dishion, T.J. (1990). The family ecology of boy's peer relations in middle childhood. *Child Development*, 61, 874-892.
- Dixon, L., Hamilton-Giachritsis, C. i Browne, K. (2005). Attributions and behaviours of parents abused as children: A mediational analysis of the intergenerational continuity of child maltreatment. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 46(1), 58-68.

- Dodge, K.A., Pettit, G.S. i Bates, J.E. (1994). Socialization mediators of the relation between socio-economic status and child conduct problems. *Child Development*, 65, 649-665.
- Dubowitz, H. i Bennett, S. (2007). Physical abuse and neglect in children. *The Lancet*, 369, 1891-1899.
- Duncan, R.D. (1999a). Peer and sibling aggression: An investigation of intra- and extrafamilial bullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, 871-886.
- Duncan, R.D. (1999b). Maltreatment by parents and peers: The relationships between child abuse, bully victimization and psychological distress. *Child Maltreatment*, 4, 45-55.
- Eckenrode, J.E. i Wethington, E. (1990). The process and outcome of mobilizing social support. U: S. Duck (Ur.), *Personal relationships and social support* (str. 83-103). Newbury Park, Ca: Sage.
- Eisenberg, N., Damon, W. i Lerner, R.M. (2006). *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Elgar, F.J., Craig, W., Boyce, W., Morgan, A.M. i Vella-Zarb, R. (2009). Income inequality and school bullying: Multilevel study of adolescents in 37 countries. *Journal of Adolescent Health*, 45, 351-359.
- Erickson, M. i Egeland, B. (1996). Child neglect. U: J. Briere, L. Berliner, J. Bulkley, C. Jenny i T. Reid (Ur.), *The APSAC handbook on child maltreatment* (str. 4-20). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Espelage, D.L., Bosworth, K. i Simon, T.R. (2000). Examining the social context of bullying behaviors in early adolescence. *Journal of Counseling and Development*, 78, 326-333.
- Espelage, D.L. i Swearer, S.M. (2004). *Bullying in american schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Finnegan, R.A., Hodges, E.V.E. i Perry, D.G. (1998). Victimization by peers: Associations with children's reports of mother-child interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1076-1086.
- Furlong, M.J., Sharkey, J.D., Felix, E.D., Tanigawa, D. i Greif Green, J. (2010). Bullying assessment: A call for increased precision of self-reporting procedures. U: S.R. Jimerson, S.M. Swearer i D.L. Espelage (Ur.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (str. 329-346). New York: Springer.
- Gaudin, J.M. (1999). Child neglect: Short-term and long-term outcomes. U: H. Dubowitz (Ur.), *Neglected children: Research, practice and policy* (str. 89-108). Thousand Oaks: Sage.
- Georgiou, S.N. (2008). Bullying and victimization at school: The role of mothers. *British Journal of Educational Psychology*, 78, 109-125.

- Gullota, T.P., Adams, G.R. i Ramos, J.M. (2005). *Handbook of adolescent behavioral problems: Evidence-based approaches to prevention and treatment*. New York: Springer Science Business Media, Inc.
- Herrenkohl, T.I., Maguin, E., Hill, K.G., Hawkins, J.D., Abbott, R.D. i Catalano, R.F. (2000). Developmental risk factors for youth violence. *Journal of Adolescent Health*, 26, 176-186.
- Hill, H., Levermore, M., Twaite, J. i Jones, L. (1996). Exposure to community violence and social support as predictors of anxiety and social and emotional behavior among African American children. *Journal of Child and Family Studies*, 5, 399-414.
- Hogan, R., Johnson, J.A. i Elmer, N.P. (1978). A socioanalytic theory of moral development. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2, 1-18.
- Howes, P.W. i Cicchetti, D. (1993). A family/relational perspective on maltreating families: Parallel processes across systems and social policy implications. U: D. Cicchetti i S.L. Toth (Ur.), *Child abuse, child development, and social policy* (str. 249-300). Norwood, NJ: Ablex.
- Ingoldsby, E.M., Shaw, D.S. i Garcia, M.M. (2001). Intrafamily conflict in relation to boy's adjustment at school. *Development and Psychopathology*, 13, 35-52.
- Ireland, J.L. i Power, C.L. (2004). Attachment, emotional loneliness, and bullying behaviour: A study of adult and young offenders. *Aggressive Behavior*, 30, 298-312.
- Jimerson, S.H., Swearer, S.M. i Espelage, D.L. (2009). *Handbook of bullying in schools: An international perspective*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obiteljima samohranih majki. *Društvena istraživanja*, 54-55, 903-925.
- Khoury-Kassabri, M., Benbenishty, R., Astor, R.A. i Zeira, A. (2004). The contributions of community, family and school variables to student victimization. *American Journal of Community Psychology*, 34, 187-204.
- Klarin, M. (2002). Dimenzije obiteljskih odnosa kao prediktori vršnjačkim odnosima djece školske dobi. *Društvena istraživanja*, 11(4-5), 805-825.
- Klever, P. (2005). The multigenerational transmission of family unit functioning. *The American Journal of Family Therapy*, 33, 253-264.
- Knezović, D. i Buško, V. (2007). Percipirano roditeljsko ponašanje i različiti aspekti agresivnoga ponašanja djece osnovnoškolske dobi. *Odgojne znanosti*, 9(1), 91-106.
- Knutson, J.F. (1995). Psychological characteristics of maltreated children: Putative risk factors and consequences. *Annual Reviews of Psychology*, 46, 401-431.
- Kocijan-Hercigonja, D. i Hercigonja-Novković, V. (2009). Djeca, mladi i nasilje u obitelji. *Medicus*, 18(2), 181-184.
- Kuterovac-Jagodić, G. i Keresteš, G. (1997). Perception of parental acceptance-rejection and some personality variables in young adults. *Društvena istraživanja*, 30-31, 477-491.

- Kuterovac-Jagodić, G., Keresteš, G. i Brković, I. (2007). Attachment styles of parents of adolescents and their parenting behavior. U: V. Čublea-Adorić (Ur.), *15th Psychology days in Zadar: Book of selected proceedings* (str. 167-183). Zadar: University of Zadar.
- Ladd, G.W. i Ladd, K.B. (1998). Parenting behaviors and parent-child relationships: Correlates of peer victimization in kindergarten? *Developmental Psychology*, 34(6), 1450-1458.
- Lee, C.H. (2009). Personal and interpersonal correlates of bullying behaviors among Korean middle school students. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(10), 1-25.
- Lee, C.H. (2011). An ecological systems approach to bullying behaviors among middle school students in the United States. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(8), 1664-1693.
- Lockwood, R.L., Kitzmann, K.M. i Cohen, R. (2001). The impact of sibling warmth and conflict on children's social competence with peers. *Child Study Journal*, 31, 47-69.
- Loeber, R. i Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, 48, 371-410.
- Lopez, M.A. i Heffer, R.W. (1998). Self-concept and social competence of university student victims of childhood physical abuse. *Child Abuse & Neglect*, 22, 183-195.
- Magdol, L., Moffit, T.E., Caspi, A. i Silva, P.A. (1998). Developmental antecedents of partner abuse: A prospective-longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 107(3), 375-389.
- Malecki, C.K. i Demaray, M.K. (2003). Carrying a weapon to school and perceptions of social support in an urban middle school. *Journal of Educational and Behavioral Disorders*, 11, 169-178.
- Marcus, N.E., Lindahl, K.M. i Malik, N.M. (2001). Interparental conflict, children's social cognitions, and child aggression: A test of a mediational model. *Journal of Family Psychology*, 15(2), 315-333.
- Margolin, G. (1998). Effects of domestic violence on children. U: P.K. Trickett i C.J. Schellenbach (Ur.), *Violence against children in the family and the community* (str. 57-102). Washington, DC: American Psychological Association.
- Marini, Z.A., Dane, A.V. i Bosacki, S.L. (2006). Direct and indirect bully-victims: Differential psychosocial risk factors associated with adolescents involved in bullying and victimization. *Aggressive Behavior*, 32, 551-569.
- Mash, E., Johnston, C. i Kovitz, K. (1983). A comparison of mother-child interactions of physically abused and non-abused children during play and task situations. *Journal of Clinical Child Psychology*, 12, 337-346.
- Matsunaga, M. (2009). Parents don't (always) know their children have been bullied: Child parent discrepancy on bullying and family-level profile of communication standards. *Human Communication Research*, 35(2), 221-247.

- McNamara, B. i McNamara, F. (1997). *Keys to dealing with bullies*. Hauppauge, NY: Barron's.
- Minty, B. (2005). The nature of emotional child neglect and abuse. U: J. Taylor i B. Daniel (Ur.), *Child neglect: Practice issues for health and social care* (str. 57-72). London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Minty, B. i Pattinson, G. (1994). The nature of child neglect. *British Journal of Social Work* 24(6), 733-747.
- Mize, J. i Pettit, G.S. (1997). Mothers' social coaching, mother-child relationship style, and children's peer competence: Is the medium the message? *Child Development*, 68(2), 312-322.
- Monks, C.P., Smith, P.K. i Swettenham, J. (2005). The psychological correlates of peer victimization in preschool: Social cognitive skills, executive function and attachment profiles. *Aggressive Behavior*, 31, 571-588.
- Nation, M., Vieno, A., Perkins, D.D. i Santinello, M. (2008). Bullying in school and adolescent sense of empowerment: An analysis of relationships with parents, friends and teachers. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 18, 211-232.
- Nickerson, A.B. i Nagle, R.J. (2004). The influence of parent and peer attachments on life satisfaction in middle childhood and early adolescence. *Social Indicators Research*, 66, 35-60.
- Oliver, R., Oaks, I.N. i Hoover, J.H. (1994). Family issues and interventions in bully and victim relationships. *The School Counselor*, 41, 199-202.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(7), 1171-1190.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Olweus, D. (2001). Peer harassment: A critical analysis and some important issues. U: J. Juvonen i S. Graham (Ur.), *Peer harassment in schools: The plight of the vulnerable and victimized* (str. 3-20). New York: The Guilford Press.
- Olweus, D. (2010). Understanding and researching bullying: Some critical issues. U: S.R. Jimerson, S.M. Swearer i D.L. Espelage (Ur.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (str. 9-33). New York: Taylor i Francis.
- Orpinas, P. i Horne, A.M. (2006). Risk and protective factors for bullying and aggression. U: P. Orpinas i A.M. Horne (Ur.), *Bullying prevention: Creating a positive school climate and developing social competence* (str. 33-53). Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Orpinas, P., Murray, N. i Kelder, S. (1999). Parental influences on students' aggressive behaviors and weapon carrying. *Health Education & Behavior*, 26(6), 774-87.
- Palmer, E.J. i Hollin, C.R. (2001). Sociomoral reasoning, perceptions of parenting and self-reported delinquency in adolescents. *Applied Cognitive Psychology*, 15, 85-100.

- Patterson, G.R. (1982). *Coercive family process*. Eugene, OR: Castalia Press.
- Patterson, G.R. i Dishion, T.J. (1985). Contributions of families and peers to delinquency. *Criminology*, 23, 63-79.
- Patterson, G.R., Reid, J.B. i Dishion, T.J. (1992). *Antisocial boys*. Eugene, OR: Oregon Social Learning Center Press.
- Pećnik, N. (2001). Teorijski pristupi objašnjenju zlostavljanja i zanemarivanja djece. *Dijete i društvo*, 3(1-2), 33-57.
- Pećnik, N. (2006). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Perren, S. i Hornung, R. (2005). Bullying and delinquency in adolescence: Victims' and perpetrators' family and peer relations. *Swiss Journal of Psychology* 64(1), 51-64.
- Perry, D.G., Hodges, E.V.E. i Egan, S.K. (2001). Determinants of chronic victimization by peers: A review and anew model of family influence. U: J. Juvonen i S. Graham (Ur.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized* (str. 73-104). New York: Guilford Press.
- Perry, D.G., Perry, L.C. i Kennedy, E. (1992). Conflict and the development of antisocial behavior. U: C. Shantz i W.W. Hartup (Ur.), *Conflict in child and adolescent development* (str. 301-329). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pettit, G.S., Bates, J.E., Dodge, K.A. i Meece, D.W. (1999). The impact of after-school peer contact on early adolescent externalizing problems is moderated by parental monitoring, perceived neighborhood safety, and prior adjustment. *Child Development*, 70, 768-778.
- Prest, L.A. i Protinsky, H. (1993). Family system theory: A unifying framework for codependance. *The American Journal of Family Therapy*, 21, 353-360.
- Puhovski, S. (2002). *Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju*. (Neobjavljeni diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Puhovski, S., Karlović, A. i Buljan Flander, G. (2004). Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju. *Društvena istraživanja*, 3(71), 555-578.
- Radford, L. i Hester, M. (2006). *Mothering through domestic violence*. London: Jessica Kingsley.
- Rigby, K. (1994). Why do some children bully at school? The contributions of negative attitudes towards victims and the perceived expectations of friends, parents, and teachers. *School Psychology International*, 26, 147-161.
- Rigby, K. (2002). *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools and early primary school in Australia*. Canberra: Attorney-General's Department.
- Rigby, K. (2006). *Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?* Zagreb: Mosta.
- Rivers, I., Duncan, N. i Besag, V.E. (2007). *Bullying: A handbook for educators and parents*. Westport, CT: Praeger.

- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Bjorkqvist, K., Osterman, K. i Kaukianien, A. (1996). Bullying as a group process. Participant roles and their relation to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1-15.
- Shields, A. i Cicchetti, D. (2001). Parental maltreatment and emotion dysregulation as risk factors for bullying and victimization in middle childhood. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30, 349-363.
- Shook Slack, K., Holl, J.L., McDaniel, M., Yoo, J. i Bolger, K. (2004). Understanding the risks of child neglect: An exploration of poverty and parenting characteristics. *Child Maltreatment*, 9, 395-408.
- Siegal, M. i Barclay, M.S. (1985). Children's evaluations of fathers' socialization behavior. *Developmental Psychology*, 21, 1090-1096.
- Smith, J., Twemlow, S.W. i Hoover, D. (1999). Bullies, victims and bystanders: A method of in-school intervention and possible parental contributions. *Child Psychiatry and Human Development*, 30(1), 29-37.
- Smokowski, P.R. i Holland Kopasz, K. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics and intervention strategies. *Children & Schools*, 27(2), 101-110.
- Stassen Berger, K. (2007). Update on bullying at school: Science forgotten? *Developmental Review*, 27, 90-126.
- Stevens, V., De Bourdeaudhuij, I. i Van Oost, P. (2002). Relationship of the family environment to children's involvement in bully/victim problems at school. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(6), 419-428.
- Stormshak, E.A., Bellanti, C.J. i Bierman, K.L. (1996). The quality of sibling relationships and the development of social competence and behavioral control in aggressive children. *Developmental Psychology*, 32, 79-89.
- Straus, M.A. (1995). Corporal punishment of children and depression and suicide in adulthood. U: J. McCord (Ur.), *Coercion and punishment in long term perspective* (str. 59-80). New York: Cambridge University Press.
- Swearer, S.M. (2002). Integrating research and practice: An ecological analysis of the dynamics behind bullying and victimization. *School Psychology Quarterly*, 17(2), 206-211.
- Swearer, S.M., Espelage, D.L., Vaillancourt, T. i Hymel, S. (2010). What can be done about school bullying? *Educational Researcher*, 39(1), 38-47.
- Swearer, S.M., Siebecker, A.B., Johnsen-Frerichs, L.A. i Wang, C. (2010). Assessment of bullying/victimization: The problem of comparability across studies and across methodologies. U: S.R. Jimerson, S.M. Swearer i D.L. Espelage (Ur.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (str. 305-328). New York: Springer.
- Tremblay, R.E. (2000). The development of aggressive behaviour during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioral Development*, 24(2), 129-141.

- Trentacosta, C.J., Hyde, L.W., Shaw, D.S. i Cheong, J. (2009). Adolescent dispositions for antisocial behavior in context: The roles of neighborhood dangerousness and parental knowledge. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(3), 564-575.
- Trickett, P.K. i Kuczynski, L. (1986). Children's misbehaviors and parental discipline strategies in abusive and nonabusive families. *Developmental Psychology*, 22, 115-123.
- Troy, M. i Sroufe, L.A. (1987). Victimization among preschoolers: Role of attachment relationship history. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26, 166-172.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A.J., De Winter, A.F., Verhulst, F.C. i Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41(4), 672-682.
- Vulić-Prtorić, A. (2001). Razvojna psihopatologija: Normalan razvoj koji je krenuo krivim putem. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 40(17), 161-186.
- Widom, C.S. (2000). Understanding the consequences for childhood victimization. U: M.D. Robert i M. Reese (Ur.), *Treatment of child abuse* (str. 339-361). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Yahav, R. (2007). The relationship between children's and adolescents' perceptions of parenting style and internal and external symptoms. *Child: Care, Health and Development*, 33(4), 460-471.

The Role of Some Family Factors in Bullying Behavior

Abstract

Bullying is when one or more children repeatedly and intentionally disturb, attack, or injure another child who cannot defend himself. In the past 20 years, researches in this area have focused on a number of risk and protective factors for the development of bullying. In the development of normal and pathological behavior and experiencing, the ecological approach takes into account the characteristics of the environment in which the child lives, but also the specific ways in which these factors affect and shape each other in the function of development (Vulić-Prtorić, 2001). Starting from this approach, we can speak of four groups of factors affecting the development of bullying: intrapersonal (biological, psychological and genetic characteristics of the child), family and other close relationships, school and community, and culture and the media. One of the most important factors for bullying is the family in which the child grows up, because the family is the primary source of support and learning. In his research, Olweus (1998) has found that parental practice and the conditions in which a child grows up play a major role in the development of bullying. Studies have shown that there are a number of family factors which are important for the occurrence of bullying (Olweus, 1998; Orpinas & Home, 2006), and that they can be divided into three groups: 1) parental practice, 2) parental aggression; 3) child neglect. The combination of these multiple risk factors predicts the best long-term development of aggressive and violent behavior in children. When the family, which is the primary agent of socialization, is a model of violent behavior, the children learn such violent behavior and transmit it to other life situations and environments in which they grow up. Knowing these risk factors and their effects, we can direct our efforts at the development of intervention programs that would be specifically focused on the changing of parental behavior and on the development of positive parenting, which both could prevent development of bullying.

Keywords: family, bullying, risk factors

Primljeno: 19.03.2011.